

Mirosław Jankowiak

Slovanský ústav Akademie věd České republiky

Institute of Slavonic Studies of the CAS, Czech Republic

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6212-1463>

e-mail: miroslaw.jankowiak@slu.cas.cz

Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część III: pogranicze białorusko-litewskie¹

*The Limits of the Range of Belarusian Dialects in Linguistic Research. Part III:
The Belarusian-Lithuanian Borderland*

Межы функцыянавання беларускіх гаворак у святле даследаванняў лінгвістаў. Частка III: беларуска-літоўскае памежжа

ABSTRACT: This article discusses the range of occurrence of Belarusian sub-dialects in the Belarusian-Lithuanian borderlands as presented in existing linguistic research. It analyzes selected publications covering the period from the mid-nineteenth century, the beginning of the twentieth century, the postwar Soviet period and the contemporary period, focusing on publications by Belarusian, Lithuanian and Polish scholars. The article finds that approaches to the linguistic borderlands have evolved over time, depending on the research methods used and the understanding of the terms “transitional/mixed dialect”, the development of linguistic geography, the progressing process of Russification and political/ideological factors. In the case of Belarusian dialects in Lithuania, there are two levels of analysis: first, the Belarusian-Lithuanian border, and second, Belarusian-Polish bilingualism. The issue of range limits of Belarusian dialects on the Belarusian-Lithuanian-Polish border has not yet been the subject of detailed analysis. This article also analyzes the range of the contemporary period (based on the author’s own field research from 2009–2025). The article introduces a critical approach to earlier studies on this topic, which were often conducted under the influence of political and ideological pressures.

KEYWORDS: dialectology, Belarusian dialects, Polish dialects, Baltic dialects, linguistic borderland.

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach grantu pt. „Dialect Contact on the West and East Slavonic Borderland”, finansowanego przez Agencję Grantową Republiki Czeskiej (GA ČR: 25–17089S).

Wprowadzenie

Przedstawiony Czytelnikowi artykuł jest trzecią publikacją z cyklu tekstów traktujących o językowych pograniczach Białorusi [zob. Jankowiak 2023a; 2024]. Zagadnienie to było badane i analizowane przez lingwistów oraz przedstawicieli innych dyscyplin (reprezentujących różne ośrodki naukowe) na Białorusi, w Rosji, na Litwie czy w Polsce. Odbywające się procesy geopolityczne wpłynęły w ostatnich latach na zintensyfikowanie dyskusji dotyczących nie tylko tożsamości narodowej, lecz także aspektów językowych, w tym zasięgu i rozpowszechnienia języków w różnych wariantach zarówno w granicach państw, jak i poza.

W pierwszym artykule [Jankowiak 2023] ukazano dyskusję na temat pogranicza białorusko-rosyjskiego, gdzie od lat 80. XX w. w językoznawstwie rosyjskim granicę administracyjną przyjęto za linię zasięgu gwar białoruskich i rosyjskich. Założenie takie, co zrozumiałe, idzie w sprzeczności z dawnymi uwarunkowaniami etnohistorycznymi. Drugi artykuł [Jankowiak 2024] traktuje o pograniczu białorusko-łotewsko-rosyjskim. Dyskusja o zasięgu gwar na pograniczu białorusko-ukraińskim wzmożła się z kolei po rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2022 r. Widać to bardzo wyraźnie na przykładzie prac ukraińskich dialektologów, ukazujących zasięg narzeczy ukraińskich w swoich publikacjach (casus Podlasia oraz Polesia Zachodniego i Wschodniego)². Również w Polsce zasięg poszczególnych gwar wschodniosłowiańskich budzi sporo emocji – wśród białorusenistów, ukrainistów oraz w ostatnich latach także badaczy uznających gwary przejściowe pomiędzy białoruskimi i ukraińskimi za język podlaski [por. AGWB 2014: Mapa 1; Goral 2022: 70–74; Maksymiuk 2024; Hlibčuk, Kostiv 2023: 358–359].

Granice funkcjonowania gwar konkretnego języka względem narzeczy innego języka na pograniczach można analizować w różnorodny sposób. Punktem wyjścia mogą być rozważania teoretyczno-metodologiczne (np. doprecyzowujące terminy), dawne granice etnohistoryczne czy też podejście polityczno-ideologiczne.

Umiejscowienie gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim (de facto językowym pograniczu białorusko-polsko-litewskim) również jest zagadnieniem ważnym i ciekawym. Kwestie tożsamości narodowej i języka codziennego wykorzystywane są nierzadko w dyskusjach politycznych Warszawy, Wilna i Mińska. Z jednej strony gwary historycznej Wileńszczyzny odegrały ważną rolę w uformowaniu białoruskiego języka literackiego.

² W ukraińskich pracach lingwistycznych zazwyczaj uznaje się, że gwary ukraińskie sięgają po Narew, zachodnie Polesie na Białorusi, z drugiej strony nie uznaje się białoruskiego charakteru wschodniego Polesia (np. gwar północnej Czernihowszczyzny).

Z drugiej strony obszar ten był poddawany przez dziesiątki lat mocnej polonizacji i znacząca część mieszkańców jest w rzeczywistości dwujęzyczna (białorusko-polska), co komplikuje analizę. Większość z nich (około 90%) deklaruje przy tym pochodzenie polskie. Pracę dialektologa w tym zakresie wciąż utrudnia zarówno brak materiałów, przede wszystkim korpusów gwarowych, pełnych słowników ukazujących regiony pograniczne, jak i wciąż słabo rozwinięta białoruska dialektologia historyczna.

Narzecza białoruskie na terytorium Litwy nie stykają się bezpośrednio z rosyjskimi (z wyjątkiem staroobrzędowców mieszkających na północy), należy zatem ukazać ich zasięg względem miejscowości litewskojęzycznych. Innego podejścia metodologicznego wymaga drugi aspekt – spora część południowo-wschodniej Litwy jest de facto dwujęzyczna (białorusko-polska), co nastrocza problemów metodologicznych, tj., jak wyznaczyć zasięg białoruszczyzny względem języka polskiego. W przypadku południowo-wschodniej Litwy, która jest bilingwalna, jest to w zasadzie prawie niemożliwe.

W niniejszej publikacji przybliżone zostaną wybrane prace językoznawców z różnych okresów: carskiego, okresu międzywojennego (Białoruskiej SRR i II RP), lat powojennych oraz po rozpadzie ZSRR. Podsumowanie stanowi rozważania własne autora, przeprowadzone w oparciu o zorganizowane osobiście ekspedycje dialektologiczne na tym pograniczu.

Prace językoznawców okresu carskiego

Duże zasługi w wyznaczeniu granic etnosu białoruskiego w oparciu o zasięg gwar białoruskich miał lingwista Joachim Karski. Jako pracownik Carskiego Uniwersytetu Warszawskiego w 1903 r. przeprowadził ekspedycję dookoła ziem białoruskich. Efekty jego podróży można zobaczyć przede wszystkim w dwóch pracach – *Отчёт о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 г.* [Karskij 1905] a także w I tomie monografii pt. *Белорусы* [Karskij 1903a]. Do książki tej załączył on mapę pt. *Этнографическая карта бѣлорусскаго племени. Бѣлорусские говоры* [Karskij 1903b]. W publikacji *Белорусы* podał szczegółowy zasięg funkcjonowania gwar białoruskich przełomu XIX i XX w. na tym pograniczu:

От Иллукста граница белорусскаго наречия направляется к югу в Ковенскую губернию западнее озера Дрисвяты, захватывая часть Новоалександровского уезда. От озера Дрисвяты граница белорусов идет в южном направлении к Виленской губернии до р. Дисны, перерезав последнюю, она идет по Свенцяньскому уезду несколько ломаной линией на юг и запад около литовских волостей Тверечи, Годуцишек (на восток от их), Свенцянь, оставляя к югу белорусские волости Комай, Лынтупы, Кемелишки; затем, перейдя р. Жемайтянку, граница кривой линией идет

по Виленскому уезду на запад почти до Кернова, оставляя к северу литовские волости – Янишки, Гедройцы, Ширвинты, Мусники, а к югу белорусские волости – Неменчин, Подберезье, Корву, Мейшаголу. У Кернова белорусская граница переходит на левый берег р. Вилии и идет ломаной линией в южном направлении, захватывая в белорусскую область волости Евье и Троки, с запада д. Тальково, затем Межиречьи, оставляя к югу ст. Рудишки Санкт-Петербургско-Варшавской ж.д., а затем на восток и юго-восток, к границе Лидского уезда и даже переходя ее у Подборья, отсюда на восток по пограничной черте Лидского уезда, оставляя к северу белорусскую волость Солечники. Затем она переходит в Ошмянский уезд, причем литовская область с запада захватывает Бинякони, Конвалишки, Дзевенишки, Германишки (волость Седлиско), имея на север, как уже отмечено, белорусскую волость Большие Солечники, с востока Граужишки, Ольшеаны, а с юга – Гераноны.

Далее граница идет по северной части Лидского уезда от Геранон к юго-западу почти до ст. Бастуны Полесской ж.д. и далее до Заболотья. Отсюда граница идет на север, оставляя к западу д. Иелесу и литовскую волость Радунь; в белорусскую область тут отходят Нача, и Эйшышки. От Эйшишек граница идет на юго-запад к оз. Дуб, далее к пограничной черте Гродненской губернии до впадения речки Ротничанки у Друскеник в р. Неман. Западными соседями белорусов, как можно было видеть из предыдущего, в Ковенской и Виленской губерниях являются уже литовцы. Около Друскеник белорусская речь переходит в Сувальскую губернию [...] [Karskij 2006: 35–37].

Z opisu sporządzonego przez J. Karskiego i opracowanej przez niego mapy w 1903 r. widać dwie rzeczy. Po pierwsze, że na przełomie XIX i XX w. osoby białoruskojęzyczne zamieszkiwały spory obszar Wileńszczyzny znajdujący się obecnie w granicach Litwy – nie tylko ziemie położone na wschód od Wilna, lecz także spory obszar na zachód, tj. aż po miejscowość Troki. Z drugiej strony możemy zauważyć, że obszar pomiędzy Ejszyszkami a Woronowem i Żemłostawem był litewskojęzyczny. W pozostałych regionach ówczesna granica nieznacznie tylko różni się od współczesnego zasięgu gwar białoruskich. Carski lingwista w ogóle nie wspomina także nic o języku polskim, który wówczas funkcjonował już pomiędzy Kiernowem a Święcianami [por. Turska 1982]. Na językowe kontakty pogranicznych gwar białoruskich z polszczyzną północnokresową na przełomie XIX i XX w. oraz w okresie międzywojennym zwracało uwagę już wielu polskich badaczy, np. Wandalin Szukiewicz czy Cezaria Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowowa, która przeprowadzała swoje badania w latach 1925–1930 [por. Konczewska 2024; Konczewska 2025: 56–66].

Zasięg gwar białoruskich opisany został także w pracy zbiorowej pt. *Опыт диалектологической карты русского языка* [Durnovo, Sokolov", Ušakov" 1915: 47–48]. Autorzy tak opisali pograniczne białorusko-litewskie:

Rys. 1. Fragment mapy J. Karskiego pt. *Etnograficzna mapa etnosu białoruskiego*, Warszawa 1903 r.

[...] круто повернувъ около г. Иллукаста, идетъ въ ю.-з. направленіи вдоль границы этого уезда съ Новоалександровскомъ у. Ковенской г.; пересѣкши этотъ послѣдній въ в. его части, она опять загибаетъ на Ю, на Ю-З и З, опять на Ю-З, Ю-В и В, описывая такимъ образомъ в Виленской г. почти кругъ въ бассейнѣ р. Вилии, а именно проходитъ по уу.: Свенцяньскому, Виленскому, Троцкому, западнѣе г. Трокъ, далѣе почти по границѣ Виленскаго у. съ Лидскимъ и входитъ въ в. направленіи въ Ошмянскій у. Здѣсь, немного не доходя г. Ошмянъ, граница еще разъ круто поворачиваетъ и въ обратномъ направленіи идетъ по Ошманскому у., пересѣкаетъ Лидскій у. сѣвернѣе г. Лиды, входитъ въ Гродненскую г., гдѣ идетъ почти по границѣ Гродненскаго у. съ Троцкимъ у. Виленской г. до р. Нѣмана, затѣмъ вѣрхъ по Нѣману, далѣе опять на З приблизительно по границѣ Августовскаго и Сейненскаго уу. Сувалкской г. [...] [Durnovo, Sokolov", Ušakov" 1915: 5].

Mapa została opracowana na podstawie ankiet przeprowadzonych kilka lat wcześniej wśród mieszkańców wsi. Jest ona nieco mniej szczegółowa niż ta sporządzona przez J. Karskiego, co wynika m.in. z faktu, że uwzględniła

bardzo duży obszar europejskiej części Imperium Rosyjskiego. W dużej mierze pokrywa się jednak z wynikami prac J. Karskiego. Poniżej zamieszczam fragment tej mapy, ukazujący pogranicze białorusko-bałtyckie.

Rys. 2. Fragment mapy *Опыт диалектологической карты русского языка*, opracowanej przez Moskiewską Komisję Dialektologiczną, 1915 r.

Okres międzywojenny

a) W granicach II Rzeczypospolitej

Zagadnieniem gwar białoruskich zajmowała się m.in. Halina Turska, która w 1939 r. oddała do druku swoją rozprawę pt. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. Przeprowadziła ona kompleksowe badania terenowe na Wileńszczyźnie oraz Smołwieńszczyźnie i w swojej pracy opisała liczne elementy białoruskie w miejscowej polszczyźnie wileńskiej, co pokazywało na kontakty białorusko-polskie tak języka wyższego (dawne zapożyczenia), jak i pomiędzy gwarami (młodsze kontakty) [Turska 1982: 83]. Badaczka stwierdza jednak, że:

Pochodzenie licznych elementów białoruskich w ludowym dialekcie polskim Wileńszczyzny wyjaśnia się w następujący sposób:

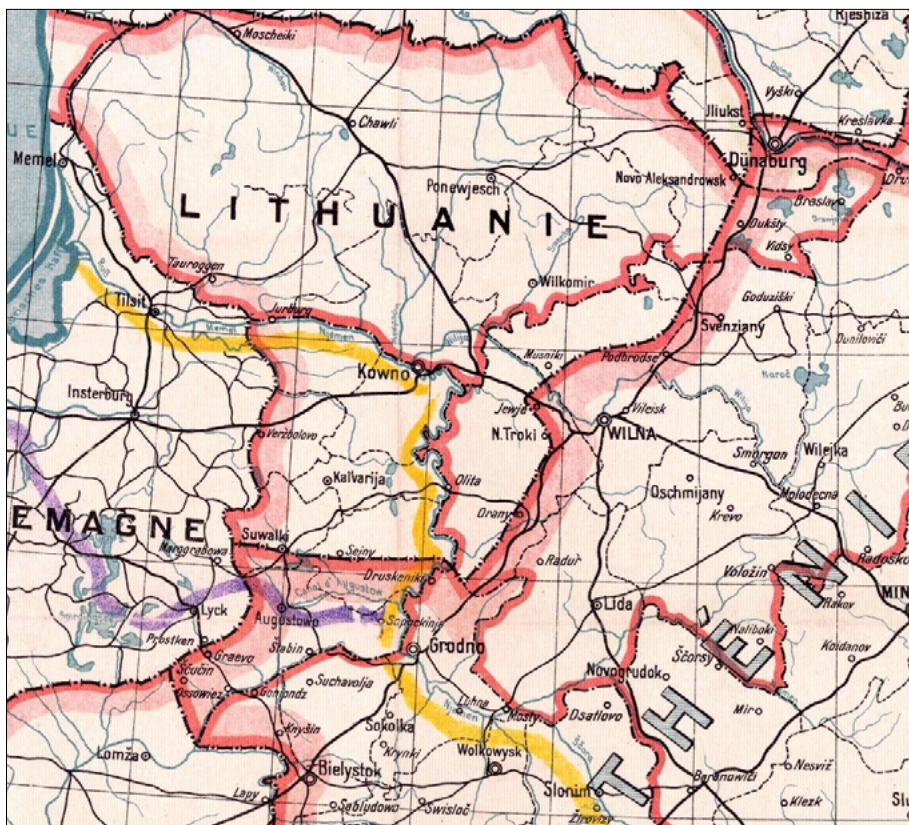
- Częściowo cechy białoruskie dostały się do naszego dialektu razem z polszczyzną warstw wyższych.
- Elementy białoruskie mogą być resztkami z substratu białoruskiego jedynie w wąskich pasach obszarów polskich na pograniczu białoruskim oraz w tej polszczyźnie, która jest drugim językiem ludności obok białoruskiego [Turska 1982: 85].

Badaczka zaznacza, że obszar południowo-wschodniej Litwy w przeszłości był bałtycki (litewski) a jego poszczególne regiony białorutenizowały się lub polonizowały. W przypadku Wileńszczyzny historycznej polonizacja, w zależności od miejsca, miała miejsce od XIX w. Zdaniem H. Turskiej, białorutenizacja Litwinów objęła tylko część obszaru, głównie bliżej współczesnej granicy białoruskiej. Na Kowieńszczyźnie czy północy Litwini polonizowali się bezpośrednio, bez przejściowej białorutenizacji [Turska 1982: 20]. Należy również podkreślić, że okres międzywojenny był niewątpliwie czasem wzmożonej polonizacji (polska administracja, edukacja itd.), co wpłynęło na fakt, że spora część ludności białoruskojęzycznej Wileńszczyzny stała się dwujęzyczna, tj. znająca także lepiej lub gorzej język polski.

W wyniku działań wojennych (I wojna światowa) a następnie tzw. akcji Żeligowskiego przeprowadzonej w 1920 r. Wilno wraz z Wileńszczyzną zostało zajęte przez wojsko polskie, a w 1922 r. przyłączone do Polski. Ziemie zamieszkałe przez ludność białoruskojęzyczną znalazły się w granicach II RP. Co zrozumiałe, ograniczało to możliwości badania tych zagadnień przez uczonych litewskich czy białoruskich. Niemniej jednak kwestie te były ważne dla białoruskich działaczy społeczno-politycznych. Odzwierciedlało się to chociażby w prasie białoruskiej i wypowiedziach działaczy społeczno-politycznych, np. Kastusia Jezawitawa.

W 1918 r. ukazała się w Berlinie *Mapa Białoruskiej Republiki Ludowej [Karta Belaruskaj Narodnaj Rëspubliki]*. Została ona zaprezentowana podczas konferencji paryskiej, gdzie ważyły się losy wielu regionów w Europie, w tym Polaków, Białorusinów czy Ukraińców. Chociaż jej autorzy nie przeprowadzali swoich badań, to w wielu momentach oparli się na wcześniejszych pracach, m.in. J. Karskiego czy Mitrofana Downar-Zapolskiego [więcej Mixaljuk 2017]. Mapa ta została, co oczywiste, przygotowana do celów politycznych i pod wieloma względami prezentowała zasięg granic, które widzieliby białoruscy działacze, i nie do końca odzwierciedlała ówczesną rzeczywistość językową. Obejmowała ona nie tylko Wileńszczyznę z Wilnem, do której po I wojnie światowej pretendowali poza Białorusinami także Litwini oraz Polacy, lecz także inne obszary. Granica, wg twórców mapy, powinna była przebiegać następująco: od Suwałk na wschód przez Sejny i Druskienniki, dalej na północ po Orany, Troki, Jewie i Muśniki, dalej na północny wschód, pozostawiając po białoruskiej stronie Podbrodzie, Święciany, na północ do granicy

z Łotwą, włączając do Białorusi Dukszty oraz Dyneburg. Jak widać, znacząco wykraczała poza linię stworzoną przez J. Karskiego czy Moskiewską Komisję Dialektologiczną, za to obejmowała ważne szlaki komunikacyjne (drogowe i kolejowe) o znaczeniu strategicznym.

Rys. 3. Fragment *Mapy Białoruskiej Republiki Ludowej*, ukazujący pogranicze białorusko-bałtyckie, Berlin 1918

Zagadnienia narodowościowe i językowe interesowały nie tylko lingwistów. Na przykład Seweryn Wysłouch przeprowadził analizę dostępnych materiałów, w tym ze spisów ludności, które pokazywały, na ile poszczególne miejscowości na Wileńszczyźnie czy w rejonie trockim miały charakter polski, białoruski czy mieszany. W swojej książce *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich* analizował m.in. statystyki dotyczące języka ojczystego i stwierdził, że w województwie wileńskim zamieszkiwało 205 509 osób, które zadeklarowały język białoruski [Wysłouch 1930–40/2013: 4, 8–10]. Autor podaje szczegółowe dane dla poszczególnych regionów i miejscowości, co daje lingwistom możliwość częściowego odtworzenia mozaiki językowej na tym obszarze.

b) W ZSRR

Zasięg granic gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim został ponownie ukazany przez J. Karskiego w jego podręczniku dla studentów pt. *Русская диалектология* [Karskij 1924], przy czym nie różni się on znacząco od mapy zaprezentowanej 21 lat wcześniej (lingwista pracował już wówczas w Leningradzie):

Северозападная граница, начиная от Августова, сначала ломанной линией идет на восток по Августовскому и Гродненскому уездам, затем по Лидскому и Ошмянскому б. Виленской губ., а далее, не доходя г. Вильны верст на 40 с юго-запада, запада (в Трокском у.) и севера (в Виленском у.), в Свенцяном у., переходит почти в северное направление, захватывая восточный угол Новоалександровского у. б. Ковенской губ. и восточную часть Иллуцского у. б. Курляндской губ. [...] [Karskij 1924: 80].

Należy podkreślić, że po ustabilizowaniu się granic w 1922 r., tj. formalnym włączeniu do Polski zbrojnie zajętej Wileńszczyzny, granica II RP w dużej mierze przebiegała po linii, którą wyznaczyli białoruscy działacze społeczno-polityczni, tj. autorzy *Mapy Białoruskiej Republiki Ludowej* z 1918 r.

c) W granicach Republiki Litewskiej

Prace historyków i dane statystyczne Republiki Litewskiej z okresu międzywojennego potwierdzają, że zamieszkiwała tam ludność pochodzenia białoruskiego, w tym wiejska. Według spisu carskiego z 1897 r. ziemie, które po I wojnie światowej weszły w granice Litwy, zamieszkiwało ok. 70,3 tys. Białorusinów. Spis ludności sporządzony przez Litwinów w 1923 r. wykazał ich prawie 16-krotny spadek [Błaszczak 2017: 254–257]. Tylko 13,9% z nich stanowili mieszkańcy miast, co oznacza że pozostałe 86,1% to ludność wiejska, w większości zapewne posługująca się gwarą białoruską. Najwięcej Białorusinów mieszkało w przygranicznym z Polską powiecie trockim, w szczególności w gminach granicznych: Sumiliszki, Jewie czy Wysoki Dwór. Należy założyć, że były to gwary stanowiące przedłużenie tych z obszarów ówczesnej Rzeczypospolitej (Wileńszczyzna). Białorusini tworzyli jednak „wyspy” i w innych regionach międzywojennej Litwy, np. w powiecie szawelskim (gmina Tryszki), telszawskim (gmina Telsze), rosieńskim – gmina Betygoła, możejkowski – gmina Wieksznie [Błaszczak 2017: 257]. Niestety brakuje publikacji lingwistycznych w tym zakresie i zagadnienie to wymaga pogłębianych prac.

Prace językoznawcze okresu Litewskiej SRR

Okres powojenny przyniósł szybki rozwój dialektologii (jej najważniejszego nurtu – geografii lingwistycznej), tworzenie atlasów, słowników i licznych

prac. Przeprowadzono kompleksowe ekspedycje dialektologiczne. Część z nich odbywała się w kooperacji krajów socjalistycznych. Przykładem jest tutaj pięciotomowy *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча* [SPZB 1979–1985]. Jak można przeczytać we wstępie do słownika [SPZB 1979: 7], pierwsza białorusko-litewska ekspedycja miała miejsce już w 1966 r. i objęła wsie rejonów: trockiego, orańskiego i wileńskiego. Badania powtórzono w tych samych rejonach w 1975 r., a w 1976 r. zbierano materiał u ludności białoruskojęzycznej w rejonie święciańskim i ignalińskim. Autorzy słownika podkreślają, że wielu respondentów było dwujęzycznych (tj. białorusko-polskich) lub wielojęzycznych [SPZB 1979: 8]. Materiał był zbierany przez: Elenę Grinaveckienę z litewskiej strony oraz z białoruskiej: Józefę Mackiewicz, Jaŭhienię Ramanowicz, Mikałaja Biryłę, I. Kawalczuk, Fiodara Klimczuka, Wasilija Staryczonka, Alienę Czabiaruk. Dialektolodzy podczas tych kilku ekspedycji zebrali materiał (potwierdzili tym samym funkcjonowanie tam gwar białoruskich) w następujących miejscowościach:

Rejon orański: Nowe Macale;

Rejon solecznicki: Biała Waka, Gemzy, Strelcy, Turgiele, Kudzialance, Rudniki, Degnie, Jodupka, Kalniszki, Kamionka;

Rejon wileński: Widauciszki, Grykeny, Lipniki, Suderwa, Szwedzy, Szumsk, Kaniuki;

Rejon trocki: Stare Troki, Strakiszki;

Rejon święciański: Rakowskie, Talejki, Czyczele;

Rejon ignaliński: Lajpuszki, Malkuny.

Zebrany obszerny materiał leksykograficzny posłużył przede wszystkim do stworzenia wyżej wspomnianego *Słownika*, ale powstało także kilka publikacji [np. Vidugirys, Klimčuk 1978]. Badacze ukazali w tym artykule zasięg występowania gwary białoruskiej na obszarze Litewskiej SRR. Stwierdzają oni, że na obszarze południowo-wschodniej Litwy aż po linię Bujwidze – Rudomino – Rudziszki – na zachód od Ejszyszek narzecza białoruskie dominują. Potwierdzili ponadto występowanie białoruszczyzny w okolicach Jeziorosów, Ignaliny, Święcian, Oran, Łoździejów, na centralnej Wileńszczyźnie oraz w okolicach Trok:

В настоящее время в Литовской ССР литовский язык контактирует с белорусским как вдоль литовско-белорусского пограничья, так и на более широкой территории юго-восточной Литвы.

В южной и северо-восточной части Литовской ССР, в пограничных с БССР сельсоветах Зарасайского, Игналинского, Швенчёнского, Варенского и Лаздийского районов белорусскими диалектами нередко владеет местное литовское население. В Швенчёнском и Игналинском районах имеются также островные белорусские говоры.

В юго-восточной Литве, т.е. в восточных частях Вильнюсского и Тракайского и на большей части Шальчининского районов приблизительно до линии

восточнее Буйвиджяй – Рудамина – Рудишкес – западнее Эйшишкес белорусская диалектная речь во многих населенных пунктах является преобладающей. В этом регионе белорусский язык обычно называют „простой”, „тутэйшый”. Большинство его носителей (лица католического вероисповедания) осознают себя поляками. Сфера употребления белорусского языка здесь сужается, главным образом за счёт польского, в значительной степени за счёт русского и литовского.

Далее на северо-западе в центральной части Вильнюсского, и в прилегающей части Тракайского районов (приблизительно) до линии южнее Буйвиджяй и Неменчине, севернее Калинас, северо-западнее Сударве и Реше, западнее Тракай и Аукштадварис, восточнее Валькининкай, западнее Эйшишкес) белорусской диалектной речью владеют главным образом только представители старшего поколения [Vidugirys, Klimčuk 1978: 73–74].

Lingwiści zaznaczają dalej w swojej publikacji, że rozpowszechnienie języka białoruskiego w południowo-wschodniej Litwie obserwuje się od XVIII w., a w XIX w. posługiwano się nim już także w regionach położonych na zachód od Wilna, po Reszę i Suderwę, w sporej części rejonu trockiego i w północnej części rejonu solecznickiego po rzekę Wisincza [Vidugirys, Klimčuk 1978: 75].

Duże zasługi w badaniach nad wielojęzycznością południowo-wschodniej i wschodniej Litwy miał Walery Czekman, profesor Uniwersytetu Wileńskiego. Od 1969 do 2002 r. przeprowadził liczne badania nad: gwarami białoruskimi na obszarze Litwy, polszczyzną północnokresową, językiem rosyjskim starobrzędowców oraz gwarami litewskimi. Gwary białoruskie nagrał w rejonach: trockim, wileńskim, solecznickim, orańskim, jezioroskim i ignalińskim [Meiliūnaitė, Morozova 2015: 274–277]. Na ten moment część archiwum znajduje się w Instytucie Języka Litewskiego i oczekuje na opracowanie. Efekty pracy W. Czekmana możemy zobaczyć w jego publikacjach [np. Čekman 1998].

Prace nad badaniem gwar białoruskich na Litwie kontynuował doktorant W. Czekmana – Mikoła Sawicz, który przeprowadził kilka ekspedycji i napisał parę niewielkich artykułów na ich temat. Opisał obszar występowania gwar białoruskich przełomu lat 80. i 90. XX w. w następujący sposób:

1. В юго-восточной Литве, т.е. в восточной части Вильнюсского и на большей части Шальчининского р-нов приблизительно до линии: севернее Лаворишкес, на Рудамину, Рудининкай – населённые пункты с преобладанием белорусской речи. На севере указанной территории до р. Висинчя сохранились только реликты традиционных литовских говоров и небольшие острова.
2. Южнее р. Висинчя в районе Эйшишкес наблюдается активные контакты литовских и белорусских говоров. В ряде мест, особенно в районе Девянишкес, преобладает литовский язык. В центральной части Вильнюсского района белорусской речью владеют представители

старшего поколения. Территорию белорусскоязычного района в Литве очерчивают линией: Буйвиджяй, южнее Неменчине, севернее Калинас, северо-западнее Сударве и Реше, западнее Тракай, восточнее Валькининкай и Даржининкай, западнее Калеснинкай [Savič 1997: 30].

Mikoła Sawicz nie obronił swojej rozprawy doktorskiej poświęconej białoruskim gwarom Litwy i nie prowadził już dalszych badań w tym zakresie.

Współczesne badania nad gwarami białoruskimi na Litwie

Badania W. Czekmana i M. Sawicza doczekały się swoich następców i w późniejszym okresie, tj. już w latach dwutysięcznych. Duże zasługi na tym polu ma białorusistka z Wilna Lilija Płyhauka, autorka dwóch monografii pt. *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты* oraz *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі* [Plyhauka 2009; 2015]. Lingwistka zbierała materiał gwarowy zarówno do pierwszej, jak i drugiej książki. W swojej drugiej publikacji pisze następująco:

На працягу 2011–2013 гг. аўтарам былі праведзены грунтоўныя палявыя даследаванні з мэтай высвятлення сацыялінгвістычнай крыніцы рэгіёна і арэала распаўсюджвання беларускіх дыялектаў у Літве. Запісаны аўдыяматэрыял складае 28,9 гадзіны ад 74 інфармантаў з агульнай колькасцю 114 [...]. Гэта дазволіла ўстанавіць межы распаўсюджвання беларускіх гаворак праз больш чым дваццаць гадоў пасля вывучэння лінгвістычнай сітуацыі Паўднёва-Усходняй Літвы групай навукоўцаў пад кіраўніцтвам прафесара В. Чэкмана.

Lingwistka pisze dalej:

Высветлена, што беларуская дыялектная мова ўжываецца практычна на ўсёй тэрыторыі ў межах рассялення беларусаў і трывала выступае ў якасці сродку камунікацыі з большай перавагай або нароўні з польскай мовай у сям'і, з блізкімі знаёмымі, суседзямі ў побытавых кантактах, і па словах інфармантаў, называецца «простай» [Plyhauka 2015: 66].

W oparciu o swoje badania oraz ekspedycje poprzedników L. Plyhauka wyznacza granice występowania gwar białoruskich w następujący sposób:

1. На ўсходзе Вільнюскага і на асноўнай частцы Шальчынінскага раёна знаходзяцца населеныя пункты з перавагай беларускай мовы.
2. На поўдзень ад р. Вісінча ў раёне Эйшышак назіраюцца актыўныя кантакты літоўскіх і беларускіх гаворак. У цэнтральнай частцы Вільнюскага раёна беларускай мовай валодаюць пераважна прадстаўнікі старэйшага пакалення. Беларускамоўны рэгіён акрэсліваецца лініяй: Буйвіджы – напоўдзень ад Немянчына – на поўначны захад

ад Сударве і Рэшы – на захад ад Тракай – на ўсход Даржынінкай – на захад ад Калеснікаў.

Беларускія дыялекты сканцэнтраваны суцэльным масівам уздоўж літоўска-беларускай мяжы і распаўсюджаны на ўсёй тэрыторыі паўднёвага ўсходу Літвы [Plyhaŭka 2015: 70].

Jak widać, białorutenistka w zasadzie powtarza zasięg występowania gwar białoruskich na Litwie za wynikami badań poprzednich lingwistów – Aloyzасem Vidugirisem, F. Klimczukiem i M. Sawiczem.

Na uwagę zasługuje niewątpliwie przeprowadzenie badań terenowych w ramach kilkuletniego projektu pt. *XXI a. pradžios lietuvijų tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*³, realizowanego przez Zakład Geolingwistyki Instytutu Języka Litewskiego w Wilnie [Mikulėnienė, Meiliūnaitė 2014]. W jego ramach przeprowadzono kompleksowe badania nad gwarami litewskimi, rosyjskimi, polskimi, białoruskimi i łotewskimi na terytorium Litwy. Białoruscy lingwiści z Wilna (Lilija Plyhaŭka i Alaksandr Adamkowicz) odwiedzili 22 gminy i nagrali gwarę białoruską u 59 rozmówców, przede wszystkim w rejonie wileńskim i solecznickim, a także w kilku punktach w rejonie święciańskim i szyrwinckim. Wyniki zostały opublikowane w artykule pt. *Baltarusių kalbos dialektai*⁴ [Plygavka 2014]. Były to gminy: Niemenczyn, Bujwidze, Uosinki, Pietruliszki, Rudamina, Czapuryzski, Szumsk, Kosina, Kamionka, Žemaitėle, Jasiuny, Dajnowa, Taboryszki, Kurmele, Soleczniki, Mežione, Marciucie, Ejszyszki oraz Butrymańce.

Szczegółowe badania nad gwarami białoruskimi na Litwie prowadzone są przez autora niniejszej publikacji (spis przebadanych miejscowości w podsumowaniu):

- 1) 2008 r. – rejon wileński, miejscowości położone w okolicach Szumska;
- 2) 2014 r. – rejon: orański i ignaliński;
- 3) 2015 r. – rejon: święciański, wileński oraz okolice Dziewieniszek;
- 4) 2016 r. – rejon: święciański, wileński, solecznicki;
- 5) 2019 r. – rejon święciański;
- 6) 2023 r. – rejon orański;
- 7) 2024 r. – rejon: orański i solecznicki;
- 8) 2025 r. – rejon solecznicki.

Łącznie udało się nagrać około 130 h mowy prostej, a eksploracją objęty został prawie cały obszar funkcjonowania gwar białoruskich z wyjątkiem rejonu trockiego, którego przebadanie zaplanowane jest na 2026 rok. Teren przebadany w latach 2008–2025 prezentuje poniższa mapa.

³ Pol. *Gwary litewskie na początku XXI wieku: badania geolingwistyczne i socjolingwistyczne. Mapy i komentarze.*

⁴ Pol. *Dialekty języka białoruskiego.*

Rys. 4. Mapa ukazująca obszar objęty badaniami autora w latach 2008–2025.

W okresie późniejszym powtórzyłem ekspedycje terenowe na terenach badanych przeze mnie w latach wcześniejszych oraz przebadiałem nowy areał – wsie położone od Bytrymańc po Koleśniki. Na rok 2026 zaplanowałem przeprowadzenie kolejnych ekspedycji dialektologicznych w rejonach: trockim oraz wileńskim.

Kwestię gwar białoruskich poruszali poloniści przy okazji badania polszczyzny litewskiej. Można tutaj wspomnieć np. prace Haliny Karaś, która przy charakterystyce polszczyzny tak opisała region od Ejszyszek po Sołeczniki:

najczęściej język „prosty” jako domowy, język polski jako oficjalny – język szkoły, Kościoła, rozmów z gośćmi z Polski, język litewski – podobnie jak na obszarze trocko-wileńskim był prawie nieznan, obecnie zmienia się jego rola i status jako języka urzędowego [Karaś 2002: 23].

Wnioski

Tematyka gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim od ponad stu lat interesuje lingwistów. Pod wieloma względami jest to niewątpliwie jedno z najciekawszych pograniczy Białorusi, ze względu na substrat

bałtycki, wielojęzyczność, migracje oraz rolę, jaką Wileńszczyzna odegrała w kształtowaniu się białoruskiego języka literackiego. Badania przeprowadzone w okresie carskim z jednej strony nie budzą wątpliwości co do granic pomiędzy dialektami języków słowiańskich (wszystkie te ziemie wchodziły w skład jednego państwa – Imperium Rosyjskiego, nie miały zatem znaczenia dla kreowania polityki ideologiczno-państwowej narodów, które nie miały swojej państwowości). Z drugiej strony można mieć pewne wątpliwości co do szczegółowości zebranych materiałów i realnego przebiegu granic. Okres międzywojenny zbiegł się z przynależnością tych ziem do II Rzeczypospolitej, co oznaczało ukierunkowanie badań głównie na tematykę polską. Wilno było jednak także mocnym ośrodkiem badań regionalnych, w tym zagadnień białoruskich. Czasy powojenne przyniosły z kolei kompleksowe badania gwar białoruskich (zarówno białoruscy, jak i litewscy lingwiści zajmowali się tą tematyką), które nie zatrzymały się w latach 90. i dwutysięcznych.

W okresie ostatnich kilkunastu lat autor niniejszego artykułu jest jedynym dialektologiem, który kompleksowo zajmuje się badaniem gwar białoruskich na terytorium Litwy. Od 2008 do 2025 r. udało się zebrać około 130 h nagrań z różnych rejonów Litwy. Wnioski wyciągnięte po licznych ekspedycjach terenowych nie zawsze pokrywają się z wynikami badań Wiaczesława Werenicza, M. Sawicza, L. Płyhauki czy Nijole Tuomienė. Zdaniem autora, w wielu rejonach (np. w solecznickim) gwary białoruskie zdecydowanie ustępują miejsca polszczyźnie (w mniejszym stopniu językowi rosyjskiemu i litewskiemu) i nie można mówić o ich powszechnym występowaniu, w innych rejonach są już z kolei w zaniku. Na podstawie opublikowanych prac oraz zebranych przeze mnie materiałów w ostatnich 16 latach można wysnuć następujące wnioski dla poszczególnych obszarów:

Obszar rejonu orańskiego – badania Wandalina Szukiewicza sprzed ponad 100 lat oraz autora z 2014 r. oraz lat 2023–2024 [por. Jankowiak 2023; Konczewska 2024] pokazały, że na obszarze wchodzącym obecnie w granice Litwy gwary białoruskie nie funkcjonowały powszechnie. Związane to było z uwarunkowaniami przyrodniczymi. Wzdłuż granicy znajduje się zaledwie kilkanaście wsi, które historycznie były bardziej związane z miejscowościami położonymi po białoruskiej stronie granicy. Z drugiej strony, bardziej na północ, znajdował (i znajduje) się obszar gęstych lasów puszczańskich, które oddzielały osadnictwo słowiańskie od bałtyckiego. Gwary białoruskie funkcjonują w kilkunastu miejscowościach (zob. niżej) i posługują się nimi osoby najstarszej generacji, co oznacza ich potencjalne zniknięcie w krótkiej perspektywie czasowej. W 2014 r. oraz w latach 2023–2024 gwara białoruska została przeze mnie nagrana w następujących miejscowościach: (Katra) Kotra, Paramok (Paramélis), Rudnia (Rudnia), Raki (Rakai), Bołboty (Balbutai), Kowalki (Kalviai), Dubicze (Dubičiai), Krzywile (Kriviliai) oraz

Kijucze (Kijučiai). W Katrze, Paramku i Rakach białoruskojęzyczna była większość mieszkańców starszego pokolenia, w pozostałych wsiach były to pojedyncze osoby. Miejscowości te są położone w odległości kilku – kilkunastu kilometrów od granicy z Białorusią.

Obszar od Koleśnik po Soleczniki – pas wzdłuż granicy białoruskiej najczęściej w literaturze opisywany był jako dwujęzyczny – mowa prosta, czyli gwara białoruska jako powszechny kod komunikowania się w sferze rodzinno-sąsiedzkiej oraz język polski (język oficjalny, Kościoła katolickiego, częściowo administracji). Moje badania przeprowadzone w latach 2015–2016 pokazały, że w większości wsi można było nagrać osoby białoruskojęzyczne (choć nie był to obszar powszechnego występowania narzeczy białoruskich), z kolei ekspedycje z lat 2024–2025, że znalezienie osoby posługującej się gwarą białoruską nastęrcza trudności. W przekonaniu autora na tym obszarze białoruszczyzna systematycznie jest wypierana przez język polski, a w dalszej kolejności przez rosyjski i dopiero potem litewski. Gwary białoruskie udało mi się nagrać w następujących miejscowościach: Dowgidańce (Daugidonys), Kalitańce (Kalitonys), Gierwiszki (Gerviškės), Koniuchy (Kaniūkai), ale wsi jest niewątpliwie więcej.

Obszar „półwyspu” dziewieniskiego – Dziewieniszki i okolice stanowią obszar wchodzący w Białoruś z niewielkim połączeniem z Litwą. Tworzy on swoistego typu enklawę. Jest to areał historycznie zamieszkały na przełomie XIX i XX w. głównie przez ludność bałtycką (litewską). Po 1945 r. napłynęło sporo ludności słowiańskiej. Obszar ten można by nazwać „skansenem” z zahibernowaną sytuacją socjolingwistyczną, architekturą, kulturą i gospodarką. Jest to areał z powszechniejszym występowaniem języka litewskiego (i jego dialektów), polszczyzną oraz w wielu wsiach gwary białoruskiej. Białoruszczyzna została przeze mnie nagrana w następujących miejscowościach: Dojlidy (Dailidės), Narwiliszki (Narviliškės), Narowlany, Rudnia (Rudnia), Milkuny (Milkūnai), Koczany (Kačėnai), Krakuny (Krakūnai), trzeba jednak zaznaczyć, że nie są to wszystkie miejscowości z białoruszczyzną. Z wypowiedzi respondentów wynika, że jest ich więcej.

Obszar od Solecznik po Turgiele – uchodzi za areał powszechnego występowania gwar białoruskich. Obecnie, obok wschodniej Wileńszczyzny, jest to teren o powszechniejszym występowaniu białoruszczyzny. W mniemaniu autora, nagranie gwary białoruskiej nie sprawia większych trudności, ale ustępuje ona miejsca językowi polskiemu, a w drugiej kolejności rosyjskiemu. W trakcie badań terenowych 2015–2016 oraz w 2025 r. udało mi się nagrać osoby białoruskojęzyczne w następujących miejscowościach: Bohusze Wielkie (Didioji Baušiai), Kamionka (Akmenynė), Wołokieniki (Valakininkai), Gołębszczyzna (Balandiškės), Turgiele (Turgeliai), Taboryszki (Tabariškės) oraz Juszki (Juškiai), ale, jak wynika z wypowiedzi respondentów, takich wsi jest niewątpliwie więcej.

Obszar rejonu wileńskiego – wsie położone na wschód oraz południowy wschód od Wilna były w dużej mierze białoruskojęzyczne lub bilingwalne (białorusko-polskie). Do dzisiaj jest to areał częstego występowania gwar białoruskich, które można nagrać prawie w każdej wsi. Najbardziej na zachód wysuniętą miejscowością z odnotowaną przeze mnie białoruszczyzną jest wieś Halina (Galiniai), położona parę kilometrów na zachód od drogi nr A15 prowadzącej z Wilna do Solecznik. W okresie od 2008 r. nagrałem rozmowy w gwarze białoruskiej w następujących miejscowościach: Halina, Ławaryszki (Lavoriškės), Mościszki (Mostišškės), Pietruliszki (Petruliškės), Świrany (Svironys), Chrestówka (Kryžiškės), Słoboda (Słabada), Szumsk (Šumskas), Gejbule (Geibuliai), Barwoniszki (Barvoniškės), Kosina Mała (Mažoji Kuosinė), Kosina Wielka (Didžioji Kuosinė), Leoniszki (Leoniškės), ale, jak wynika z wypowiedzi respondentów, wsi jest niewątpliwie więcej.

Rejon święciański – w przeszłości obszar zamieszkały przez ludność białoruskojęzyczną we wsiach położonych wzdłuż granicy. Obecnie zauważalne jest mocne wycofywanie się zarówno miejscowej polszczyzny, jak i gwar białoruskich na rzecz języka litewskiego. W latach 2015–2016 udało mi się nagrać zaledwie kilka osób białoruskojęzycznych mieszkających w następujących miejscowościach: Hoduciszki (Adutiškis), Rakowskie (Rakauskai), Kackany (Kackonys), Boćkinie (Bačkininkai) oraz Madziuny (Madziunai). Jak wynika z wypowiedzi respondentów, białoruszczyzna zapewne zachowała się jeszcze w kilku okolicznych wsiach.

Rejon ignaliński – obszar słowiański znajduje się w trójkącie Rymszany – Gajdy – Widze. Na obecność białoruszczyzny zwracali uwagę m.in. Kira Giułumianc i W. Czekman oraz Anna Zielińska, Vytautas Kardelis, Birutė Sinoczkińska i Björn Wiemer [Giułumianc, Czekman 1971: 325; Kardelis, Sinočkińska, Wiemer, Zielińska 2003: 42–43]. W 2014 r. odwiedziłem 23 wsie, 8 było już niezamieszkałych⁵, a spośród pozostałych 16⁶ tylko w trzech udało się nagrać gwarę białoruską: Mejkszty (Meikštai), Ramejki (Rameikos) i Strylungi (Strilūngiai). We wszystkich trzech pokoleniach dominuje język polski, a obszar słowiański zmniejsza się systematycznie na rzecz litewskiego. Większość prób porozmawiania po białorusku zakończyła się fiaskiem i wywiadami po polsku lub rosyjsku (z nielicznymi cechami białoruskimi). Tamtejsza gwara białoruska jest w zaniku.

⁵ Były to: Andreleń, Błotnizski, Borowka, Dawiedyny, Puczany, Puszeki, Tryczuny oraz Żybaki.

⁶ Były to: Czepukany, Gajdy, Gakeny, Gramuntiszki, Gryszkowszczyzna, Mejkszty, Mieliszki, Pruczany, Ramejki, Rymszany, Szmele, Strylungi, Szulany, Tryklotiszki, Waluny oraz Warniszki.

Rejon trocki – obszar niezbadany jeszcze przez autora. Na podstawie badań wcześniejszych lingwistów można założyć, że gwara białoruska funkcjonuje tam w niektórych wsiach.

Kowieńszczyzna – przedwojenna Kowieńszczyzna, znajdująca się w granicach ówczesnej Litwy, nie była dotychczas obiektem badań w tym zakresie. Z prac historyków wiadomo, że przy granicy z międzywojenną Polską (tj. Wileńszczyzną) znajdowały się wsie białoruskie, np. w gminach granicznych Sumiliszki, Jewie czy Wysoki Dwór [por. Błaszczak 2017: 257]. Obszar ten czeka na przeprowadzenie w nim badań, ale z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że gwara białoruska tam się nie zachowała.

Badania przeprowadzone przez autora w ostatnich latach pokazują znaczący spadek liczby ludności posługującej się w życiu codziennym gwarą białoruską. Zmniejsza się także areał jej występowania. Ustępuje ona miejsca w pierwszej kolejności językowi polskiemu, a w dalszej rosyjskiemu i litewskiemu. Można wymienić tutaj kilka głównych czynników – niski prestiż gwar białoruskich, brak szkolnictwa białoruskiego (przy sporej liczbie szkół polskich na tym obszarze), pragmatyzm, brak wsparcia instytucjonalnego (podczas gdy w południowo-wschodniej Litwie administracja polska i instytucje są bardzo aktywne), czy brak napływu ludności z Białorusi w ostatnich latach. W przekonaniu autora trudno jest już mówić o powszechności występowania gwar białoruskich na obszarach, które za takie uchodziły w publikacjach poprzedników.

References

- AGWB 2014 = Glinka Stanisław, Obrębska-Jabłońska Antonina, Siatkowski Janusz (red.). *Atlas Gwar Wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T 1. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Błaszczak Tomasz. 2017. *Białorusini w Republice Litewskiej 1918–1940*. Białystok: Białoruskie Towarzystwo Historyczne.
- Čëkman Valeryj. 1998. Nad ètničnaj i moŭnaj mapaj Paŭdnëva-Usxodnjaj Litvy. U: Belarusy Baltui: učora, sënnja, zaŭtra, sš. 1. Rëd. Siaržuk Vituška, Alieh Minkin. Vil'nja [Чэкман Валерый. 1998. *Над этнічнай і моўнай мапай Паўднёва-Усходняй Літвы*. У: *Беларусы Балтыі: учора, сёння, заўтра*, сш. 1. Рэд. Сяржук Вітушка, Алег Мінкін. Вільня. 17–24].
- Durnovo Nikolaj N., Sokolov" Nikolaj N., Ušakov" Dmitrij. 1915. *Opyt" Dialektologičeskoj karty russkago âzyka v" Evrope s" priloženiem" očerka russkoj dialektologii*. Moskva: Sinodal'naâ Tirografijâ [Дурново Николай Н., Соколовъ Николай Н., Ушаковъ Дмитрий. 1915. *Опытъ Діалектологической карты русскаго языка въ Европъ съ приложеніемъ очерка русской діалектологіи*. Москва: Синодальная Типографія].
- Goral Agnieszka. 2022. *Polsko wschodniosłowiańskie pogranicze językowe w badaniach profesora Michała Sajewicza*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Gułumianc Kira, Czekman Walery. 1971. *Polska gwara m. Widze i okolicy (na substracie białorusko-litewskim)*. „Slavia Orientalis” 3: 313–326.

- Hlibčuk Natalija, Kostiv Oksana. 2023. *Ukrajinska dialektologija*. Lviv: Lvivskij nacional'nyj universitet imeni Ivana Franka.
- Jankowiak Mirosław. 2023a. *Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część I: pogranicze białorusko-rosyjskie*. „Acta Albaruhena” 23: 31–61.
- Jankowiak Mirosław. 2023b. *Współczesne gwary białoruskie na Litwie. Tom pierwszy: rejon orański*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Jankowiak Mirosław. 2024. *Granice zasięgu gwar białoruskich w świetle badań lingwistów. Część II: pogranicze białorusko-łotewskie*. „Acta Albaruhena” 24: 113–133.
- Karaś Halina. 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Pułńsk: Wydawnictwo „Aušra”.
- Kardelis Vytautas., Sinočkina Birutė, Wiemer Björn, Zielińska Anna. 2003. *Sytuacja językowa na terenie od Wisagini do Hoduciszek na Litwie (Raport z badań terenowych)*. „Acta Baltico-Slavica” 27: 33–52.
- Karskij Evfimij. 1903a. *Bjėlorussy. Tom "I. Vvedenie v" izučenie jazyka i narodnoj slovesnosti s" priloženiem dvuh" kart*. Varšava: Tipografija Varšavskago Učebnago Okruha [Карский Евфимий. 1903a. *Бjлоруссы. Томъ I. Введение въ изучение языка и народной словесности съ приложением двухъ карт*. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа].
- Karskij Evfimij. 1903b. *Ėtnografičeskaja karta bėlorusskago plemeni. Bėlorusskie govory. V: Karskij Evfimij. Bėlorussy. Tom "I. Vvedenie v" izučenie jazyka i narodnoj slovesnosti s" priloženiem dvuh" kart*. Varšava: Tipografija Varšavskaha Učebnaha Okruha [Карский Евфимий. 1903b. *Этнографическая карта бjлорусскаго племени. Бjлорусские говоры. В: Карский Евфимий. Бjлоруссы. Томъ I. Введение въ изучение языка и народной словесности съ приложением двухъ карт*. Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа].
- Karskij Evfimij. 1905. *Otčet o poezdke v Belorussiju v tečenie letnih mesjacev 1903 goda*. «Izvestija Russkago geografičeskago obščestva» XLI(IV): 705–736 [Карский Евфимий. 1905. *Отчет о поездке в Белоруссию в течение летних месяцев 1903 года*. «Известия Русскаго географическаго общества» XLI(IV): 705–736].
- Karskij Evfimij 1924. *Russkaja dialektologija*. Leningrad: Knigoizdatel'stvo sejatel' E.V. Vysockogo. [Карский Евфимий Ф. 1924. *Русская диалектология*. Ленинград: Книгоиздательство сеятель Е.В. Высоцкого].
- Karskij Evfimij 2006. *Belorusy. Tom 1: Vvedenie v izučenie jazyka i narodnoj slovesnosti s" priloženiem dvuh" kart*". Minsk: Belaruskaja Ėncyklapeduja [Карский Евфимий 2006. *Белорусы. Том 1: Введение в изучение языка и народной словесности съ приложением двухъ картъ*. Минск: Беларуская Ėнцыклапедыя].
- Karta Belaruskaj Narodnaj Rėspubliki*. 1918. Berlin: Tipografiã Vil'gel'ma Gartmana v" Berlinѣ [Карта беларускай Народнай рjспублiкi. 1918. Берлин: Типографiя Вильгельма Гартмана въ Берлинѣ].
- Konczevska Katarzyna. 2024. *Wałaczajka. Zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie z terenu Białorusi w badaniach językowo-kulturowych*. Kraków: Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Konczevska Katarzyna. 2025. *Historyczny materiał gwarowy jako narzędzie do badań przejściowych stref kontaktowych pogranicza bałtycko-słowiańskiego*. W: *Slovanské dialekty v době digitálních technologií. Nářeční prameny a jejich současné zpracování*. Red. Mirosław Jankowiak, Michal Vašíček. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, v. v. i. 55–67.
- Maksymiuk Jan. 2024. *Pisownia i gramatyka języka podlaskiego*. Białystok: Struha Editions.
- Meiliūnaitė Violeta, Morozova Nadežda. 2015. *Valerijaus Čekmono fonoteka Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve*. „Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos” 3: 269–281.

- Mixaljuk Darota. 2017. *Karta Belaruskaj Narodnaj Rėspubliki 1919 hoda Mitrafana Doŭnar-Zapol'skaha* [Міхалюк Дарота. 2017. *Карта Беларускай Народнай Рэспублікі 1919 года Мітрафана Доўнар-Запольскага*] [online] <https://www.imago.by/artycyle/530-bnr1919artykul.html> [27.08.2025].
- Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta. 2014. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Plyhaŭka Lilija. 2009. *Bielaruskaja mova ŭ Litvie: sacyjakulturny i lindhvistyčny aspiekty*. Vilnia: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. [Плыгаўка Лілія. 2009. *Беларуская мова ў Літве: сацыякультурны і лінгвістычны аспекты*. Вільня: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla].
- Plygavka Lilija. 2014. *Baltarusių kalbos dialektai*. In: Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta (sud.). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 228–237.
- Plyhaŭka Lilija. 2015. *Bielaruskaja mova ŭ polikulturnym rehijonie (paŭdniova-ŭschodniaja terytorija Litoŭskaj Respubliki*. Minsk: Litoŭski ūniversitet edukalohii. [Плыгаўка Лілія. 2015. *Беларуская мова ў полікультурным рэгіёне (паўднёва-ўсходняя тэрыторыя Літоўскай Рэспублікі*. Мінск: Літоўскі ўніверсітэт эдукалогіі].
- Savič Mikalaj. 1997. *Utvarennie, miežy raspaŭsiudžvannia i asnoŭnyja charaktarystyki bielaruskich havorak Litvy*. "Viesci Mižnarodnaj akademii vuvučennia nasyjanaŭnych mienšasciej" 2: 28–31. [Савіч Мікалай. 1997. *Утварэнне, межы распаўсюджвання і асноўныя характарыстыкі беларускіх гаворак Літвы*. "Весці Міжнароднай акадэміі вывучэння нацыянальных меншасцей" 2: 28–31].
- SPZB 1979–1986 = Mackevič Juzėfa (rėd.). 1979–1986. *Sloŭnik belaruskich havorak raiŭnochnaxodnij Belarusi i jae pahraničča: u 5 t*. Minsk : Navuka i tėchnika [Мацкевіч Юзэфа (рэд.). *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Turska Halina. 1982. *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. „Studia nad Polszczyzną Kresową” 1: 19–121.
- Vidugiris Aloyzas, Klimčuk Fėdor. 1978. *Belorusskie govory v Litovskoj SSR*. V: Văčeslav Ivanov i dr. (red.). *Ėtnolinguističėkie balto-slavānskie kontakty v nastoāšem i prošlom: konferenciā 11 – 15 dekabrā 1978. Predvaritel'nye materialy*. Moskva: Nauka. 73–75 [Видугирис Алойзай, Климчук Фёдор. 1978. *Белорусские говоры в Литовской ССР*. В: Вячеслав Иванов и др. (ред.). *Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом: конференция 11 – 15 декабря 1978. Предварительные материалы*. Москва: Наука. 73–75].
- Wysłouch Seweryn. 1939–40/2013. *Stosunki narodowościowe na terenie województw wschodnich*. Warszawa: Studium Europy Wschodniej UW.

STRESZCZENIE: W artykule przedstawiony został areał funkcjonowania gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim w świetle badań lingwistów. Przeanalizowano wybrane publikacje od połowy XIX w., teksty z okresu międzywojennego, lat powojennych czasów ZSRR, a także opublikowane w ostatnim czasie po rozpadzie Związku Radzieckiego. Omówiono publikacje białoruskich, litewskich i polskich badaczy. Podejście do zagadnienia zasięgu granic występowania gwar zmieniało się w zależności od czasu powstania publikacji, przyjętych metodologii, rozumienia terminów (np. gwary przejściowe vs gwary mieszane), rozwoju geografii lingwistycznej, procesów rusyfikacyjnych oraz czynników polityczno-ideologicznych. Zagadnienie zasięgu gwar białoruskich na pograniczu białorusko-litewskim, choć doczekało się

opisów, do tej pory nie było obiektem szczegółowej analizy. Nowym elementem jest krytyczne podejście do niektórych dawniejszych prac naukowych, które nierzadko prowadzone były pod wpływem nacisków polityczno-ideologicznych, oraz zaprezentowanie najnowszych badań autora.

SŁOWA KLUCZOWE: dialektologia, dialekty białoruskie, dialekty polskie, dialekty bałtyckie, pograniczne językowe.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле прадстаўлены арэал функцыянавання беларускіх гаворак на беларуска-літоўскім памежжы ў святле лінгвістычных даследаванняў. Прааналізаваны выбраныя публікацыі, якія ахопліваюць перыяд ад другой паловы XIX ст., тэксты міжваеннага часу і пасляваеннага перыяду Савецкага Саюза ды надрукаваны пасля распаду СССР. Для аналізу выбраны публікацыі беларускіх, літоўскіх і польскіх даследчыкаў. Падыход да праблемы моўнага памежжа змяняўся храналагічна, у залежнасці ад прынятых метадалогій, разумення тэрмінаў “пераходныя / змешаныя гаворкі”, развіцця лінгвістычнай геаграфіі, працэсу русіфікацыі і палітычна-ідэалагічных фактараў. Пытанне арэалу распаўсюджвання беларускіх гаворак на беларуска-літоўска-польскім памежжы цікавіла шматлікіх лінгвістаў, але дагэтуль не было аб’ектам падрабязнага, комплекснага аналізу. Новым элементам з’яўляецца таксама крытычны падыход да некаторых даўнейшых даследаванняў, якія вяліся нярэдка пад уплывам палітычна-ідэалагічнага ціску, а таксама апісанне сітуацыі на аснове найноўшых даследаванняў аўтара.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: дыялекталогія, беларускія дыялекты, польскія дыялекты, балцкія дыялекты, беларуска-літоўскае моўнае памежжа.